

ERNESTAS PARUL- SKIS

Memorialinės lentos Lazdynuose

Pradžioje pateiksiu metaforinę istoriją. Ekrane rodau XIX amžiaus kopijuotojo Matthew Sheppersono paveikslą. Tokių tame amžiuje buvo pritapyta tūkstančiai. Paveikslą faktiškai galima vadinti beverte šiukšle. Tokių kūrinių pilna kiekviename kampe — ir privačiuose namuose, ir smulkesniuose muziejuose. Muziejininkai jų nekenčia — net pasiūlius šimtus tokių ir panašių egzempliorių, padaryti mainus ir gauti bent vieną padoresnį nepavyks. Į aukcionus tokių darbų savininkai neneša, o jei jie ten ir patenka, tai prašoma už juos nedaug — 400—600 svarų sterlingų.

Dabar rodau kitą darbą. Tai vieno žymiausių Ispanijos baroko dailininkų Diego Velaskeso nutapytas portretas. Tai — šedevras, kurį savo rinkiniuose trokšta turėti ir kolekcionieriai, ir svarbiausi pasaulio muziejai. Prieš tris mėnesius „Bonhams'o“ aukcione jį po atkaklių varžytinių kažkas nusipirko už 3 milijonus svarų sterlingų.

Kaip patys nujaučiate, istorija yra standartinė — (tokių istorijų vien 2011 metais buvo kelios dešimtys) — apie netikėtai atrastus šedevrus. „Bonhams'o“ aukcionui pasiūlytą už tuos 400 svarų sterlingų paveikslą pamatė ekspertas, patyrinėjo, parašė straipsnį specializuotame žurnale ir bjauri pigi XIX amžiaus meninė atlieka... virto XVIII amžiaus brangiu šedevru!

Šioje istorijoje verta atkreipti dėmesį į galų gale sumokėtą kainą — 3 milijonus svarų. Tie D. Velaskeso darbai, kurių nereikėjo atrasti, kainuoja gerokai, dešimtimis kartų brangiau, nei šviežiai sumokėti trys milijonai. Kodėl gi taip atsitiko? Aš manau, priežastis — atsargumas. Nes juk visuomet gali atsirasti kitas

ekspertas, kuris parašys kitą straipsnį į kitą specializuotą žurnalą ir įrodys, kad tai nėra D. Velaskesas, o, kaip manyta daugiau nei 200 metų, — tas pats kopijuotojas M. Sheppersonas.

Kas gi atsitiks tuomet? Ar jis vėl virs tuo pačiu darbu, kurį rodžiau pirmoje skaidrėje? Ne, jis taps trečiu kūrinium, ir vadinsis jis ne kopijuotojo M. Sheppersono niekalu už 400 svarų sterlingų, o darbu, kuris kurį laiką buvo vadinamas D. Velaskeso kūrinium, prarado tą vardą ir gal kada nors jį atgaus vėl. Šio Sheppersono kaina skirsis nuo pirmojo Sheppersono kainos. Už jį, žinoma, nemokės beveik velaskesiškų milijonų, bet duos gerokai daugiau nei pirmieji niekingi 400 svarų sterlingų, — gal net visus šimtą tūkstančių.

Šią istoriją papasakojau todėl, kad ji geriausiai iliustruoja teiginį, jog vertė — bet kokią vertę — sukuria tik pasakojimas. Kuo pasakojimas senesnis, įprastesnis, tuo vertė aiškesnė ir priimtinesnė. Naujas pasakojimas sukuria būsimos vertės pradžia — šiuo atveju skirtumą tarp 400 ir 100 000 svarų sterlingų, o jos tęstinumas priklausys nuo kitų pasakojimų. Kurių gali ir nebūti.

Kalbant apie modernų Vilniaus architektūros paveldą, klausimas apie pasakojimą yra pats svarbiausias. Nes kitokios reglamentacijos — kaip atsiranda architektūrinis paveldas — lyg ir nėra. Nekilnojamojo kultūros paveldo įstatyme rašoma — aš, kad būtų paprasčiau, tas nuostatas tiesiog atpasakosiu: paveldu tampa tas pastatas, kurį nusprendžia paveldu paskelbti Kultūros paveldo departamentas. Nėra jokių chronologinių, žanrinių ar estetinių kriterijų. Senas, net labai senas, bet „trantas“ gali ir netapti paveldu, o šaunus postmoderno statinys — gali.

Beje, skaitant visus paveldą reglamentuojančius įstatymus, atsiranda viena paradoksali, todėl šiek tiek disharmoninga jungtis. Kaip jau minėjau, nekilnojamas paveldas beveik nereglamentuojamas, o štai kilnojamas turi labai aiškias taisykles — jose kiekvienas daiktas, kuriam daugiau nei 50 metų, tampa antikvariatu. Taigi 1962 metais Adolfo Irbyčio sukurtas ir pradėtas gaminti radijo imtuvas „Spīdola“ šiemet tapo kategoriškai saugomu antikvariatu, o štai Jadvygos Laurinavičiūtės sukurta „Bočių likerio“ šokoladinių saldinių dėžutė galima be jokių baimių vežioti kiau-
rai sienas ir pardavinėti „eBay’uje“, nes iki antikvariatinio statuso jai reikia išlaukti dar 11 metų.

Ir, galų gale, gali būti, kad visi šie daiktai ir galybė kitų, ką tik tapusių arba greitai tapsiančių saugomais, vis dar tebėra tūkstančiuose butų, pastatytų tais pačiais metais, kada buvo sukurtas šviežiasis antikvariatas.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Aš, be abejo, sąmoningai prabilau apie Vilniaus blokinius namus. Žinoma, jokiais būdais neteigsiu, kad visa tai yra ar gali kada nors tapti paveldu, bet tai yra objektas, į kurį negalima nekreipti dėmesio. Vėlgi specialiai akcentuoju Vilnių. Nes, įjungus Lietuvos kontekstą, modernus paveldas tampa gerokai platesne sąvoka, nes tektų — net ne tektų, o privalėčiau — kalbėti apie tarpukario Lietuvos architektūrinį modernizmą, ypač apie Kauno lobius. Tai yra, tektų — mėgėjiškai kalbėti apie sritį, kurią išnagrinėjo visų rūšių ekspertai: — istorikai, menotyrininkai, statybų specialistai, — visi. Tai blogas kelias. O Vilniuje viskas paprasčiau.

Jei panagrinėtumėte bet kurį Vilniui skirtą nuotraukų albumą, devyniasdešimtyje procentų nuotraukų matytumėte pastatus, kuriuos pastatėme ne mes. Nes mes, ne pagoniškos, ne didžiakunigaikštiškos, o modernios Lietuvos piliečiai, atsiradome 1883 metais, kai buvo išleistas pirmasis lietuviškas laikraštis „Aušra“. Nuo laikraščio ir jo 70 prenumeratorių atsiradimo dar praėjo 39 metai, kol mes pastatėme pirmą modernios Lietuvos viešosios paskirties namą — nesu tikras, bet įtariu, kad tai buvo 1922 metais Kaune „sureastas“ architekto Vladimiro Dubeneckio Kauno meno mokyklos pastatas. Vilniuje prieškarėje mes nesuspėjome pastatyti nieko ir pradėjome tai daryti tik vėlyvajame pokaryje. Išskirtiniausius to laikotarpio pastatus jūs galite pamatyti mieste, ypač jei vaikščiosite su „Vilniaus gidu“. Bet tikrasis mūsų statybų Vilniuje mastas prasidėjo tik 1957 metais, priėmus SSKP Centro komiteto nutarimą „Apie gyvenamųjų namų statybos išvystymą SSRS“, 1958 metais, pastčius Vilniaus namų statybos kombinatą, ir 1959 metais, kai Daugpilio gatvėje buvo pastatyta pirmoji Vilniaus *chruščiovkė* arba — pirmasis stambiaplokštis namas. Tai yra didžiausias, kiekybiškiausias mūsų įnašas į Vilniaus architektūrą.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Aš lyginu nuotraukas — albuminę ir 1969 metų vaizdą pro mano vaikystės virtuvę — ir galvoju: negi nėra tokios istorijos, tokio pasakojimo, kuris virtuvinį, 400 svarų sterlingų kainuojantį vaizdą paverstų bent tūkstančiu kartų vertingesniu vaizdu — jo nepakeičiant?

Iš tikro, net galvoti nereikia — tokių istorijų yra galybė. Nuo 1959 metų Vilniaus blokiniuose namuose gyveno, tebegyvena ar pagyveno 80 procentų (jei ne daugiau) miesto kultūros, mokslo, sporto ir politikos elito. Tai žmonės, kurie sukūrė šalies pagrindą, ant kurio pastatyta ir tebestatoma šiandieninė valstybė. Daugelis jų tebėra gyvi, bet tai — labai laikina būseną. Tokia laikina, kad jau galima numatyti artėjantį memorialinių lentų Vilniaus miegamuosiuose rajonuose bumą. Pradžia jau padaryta. Lazdynuose yra

įrengtas legendinės žolininkės Eugenijos Šimkūnaitės muziejus — su atminimo lenta prie įėjimo. Lentomis paženklinėti ir Sausio 13-ąją menantys pastatai. Taigi pasakojimų turime. Jie jau atsiranda ir literatūroje. Sovietinės literatūros klasikai — ir oficialūs, ir disidentavę — savo siužetus suko Vilniaus senamiestyje, kardinaliausiai iš jų nuklysdami tik į stoties rajoną ar Užupį, o literatai, kuriems blokiniai namai buvo vaikystės, jaunystės ir neretai brandos natūralioji aplinka, ten ir palieka savo herojus. Kaip įrodymą siūlau perskaityti Lauryno Katkaus knygos „Sklepas ir kitos esė“ pirmąjį tekstą.

Bet toks sprendimas — kiekvieną blokinį namą surišti su koku nors pasakojimu ir šitaip suteikti papildomą, todėl saugotiną vertę — būtų per daug paprastas. Aš kartą išklausiau štai tokią istoriją. Mano pažįstama, gyvenanti Šiaurės miestelyje ir važinėjanti iš ten tik į miesto centrą, kartą apsidairė ir nusprendė, kad laikas aplankyti savo vaikystės vietas. Tai nebuvo ilga kelionė — tereikėjo 180 laipsnių pakeisti įprasto maršruto kryptį ir nuvažiuoti ta pačia Žirmūnų gatve nuo „Rimi“ stotelės iki troleibusų maršruto galo, iki „Šaltinėlio“ parduotuvės, maždaug pusantro kilometro. Būtent ten ji praleido savo pirmuosius 10 — iš 35 — gyvenimo metų ir vėliau niekada nebegrižo. Ne dėl kokių nors ideologinių ar emocinių motyvų — tiesiog dėl grynos pragmatikos: ką veikti Žirmūnų gale, jei ten negyveni? Taigi ji sėdo į troleibusą ir iškeliavo. Važiuodama pro buvusį kulinarijos technikumą, pradėjo graudentis. Išlipus prie „Šaltinėlio“, akys pradėjo drėkti, o priėjus prie gimtojo namo, vaikystės sentimentai nugalėjo ir mano pažįstama apsiverkė... Po kelių minučių, nusišluosčiusi ašaras, ji suabejojo, ar verksmui pasirinktas punktas buvo teisingas. Nuėjo prie kito įėjimo, pasivaikščiojo kiemą įstrižai kertančiu takeliu, apžiūrėjo kitą identišką namą. Viskas visuose kiemuose buvo atpažįstama — tokie patys šaligatviai, ant kurių šokinėta per gumas, tie patys aplankstyti skalbinių kabinimo ir kilimų daužymo rėmai — viskas irgi galėjo tapti gimtojo namo apraudojimo objektu. Taip ir neradusi sąlyginio ažuolo, kurį galėtų apkabinti, mano pažįstama mikliai apsisuko ir po dešimties minučių grįžo į įprastus, Šiaurės miestelio Žirmūnus — kur visuomet yra ką veikti, nes ten gyveni.

Lygiai toks pat jausmas man kilo skaitant L. Katkaus esė. Nors jis už mane jaunesnis gerais dešimčia metų, aprašoma aplinka nesikeitė — nei žaidimai, nei maršrutai; net baimės (tos, kurios atsiranda blokinių namų kiemuose) — tos pačios ir jam, ir man.

Taip pradeda dēliotis dēlionė. Mums blokinių namų rajonai yra tėvynė. Vis dėlto tai tokia didelė ir tanki tėvynė, kad nebesvarbu,

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Liudo Parulskio skaitmeninis
montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas”,
2004 m.

nei kada joje gyvenai, nei kurioje jos vietoje buvo tavo namas. Net butai nesvarbūs. Bet, kaip ir kiekviena tėvynė, blokiniai namai generuoja pasakojimus, kurių dalis — labai kokybiški ir vertingi. Tokie vertingi, kad paverčia blokinį namą atminimo paveldu. O kadangi tai yra pastatas, jis automatiškai tampa modernios architektūros paveldo dalimi.

Apžvelgus dëlionę, paaiškėja dar vienas dalykas — tų atminimo, su pretenzijomis į architektūros paveldą, objektų neturi būti daug. Norint pasiekti tikslą tereikia surinkti krūvon pirmųjų blokinių namų dviejų serijų — 118, 1605 — namus, šalia jų

įkomponuoti dar dviejų, pagerintų serijų — 318 ir 464 — namus, jų devynaukštes variacijas, vieną raudonplytį, kitą geltonplytį dvylikaaukštį, šešiolikos aukštų monolitą, du bendrabučius — ir štai: atminimo kvartalas padarytas.

Memorialinės lentos šiame kvartale vykdytų kiek kitokią funkciją. Gausiai nusėjusios fasadus, jos parodytų ne kur ir kada gyveno įamžinti žmonės, o kokiame name ir kokiame bute jie gyveno. Tokios atminimo lentos tekstas skambėtų taip: „Vardenis Pavardenis 1967—2003 metais gyveno ir kūrė namo, kurio tipinis numeris 1-464a-14LT, penkių sekcijų name, pirmoje sekcijoje, trečiame aukšte, dviejų kambarių bute“. Tai yra absoliučiai išsami informacija, nes kurioje Vilniaus vietoje — Žirmūnuose, Lazdynuose ar Karoliniškėse šis namas stovėjo ir kada buvo pastatytas — visiškai nesvarbu.

Tokių pusiau atminimo, pusiau urbanistinių darinių, be abejo, reikėtų restauruoti — pašalinti balkonų apšiltinimus, pakeisti plastikinius langus mediniais, nukabinti satelitines antenas, iškelti šarvuotas ir įstatyti fanerines duris — leidžiant kai kurias apkalti dirbtine oda.

Arba — pasielgti atsakingiau ir jau suformuotame inkliuze išlaikyti kintančio laikotarpio bruožus: palikti vieną namą su „satelitais“ ir apšiltintais balkonais — tai iliustruotų 10-ąjį dešimtmetį. O kad ekspozicija būtų baigta, tektų atiduoti duoklę ir „nuliniam metams“, kai pirmuose aukštuose pradėtos steigti įmonės, parduotuvės ir kirpyklos. Šis elementas, beje, gali gana greitai išnykti, nes Vilniaus savivaldybė jau paskelbė planą apie tokių „transformerių“ naikinimą.

Skeptikas gaili pasakyti, kad, pirma, taip niekada nebus, antra — toks kvartalas taptų bjauria sovietinio „disneilendo“ imitacija, kuriai vieta ne Vilniuje, o Grūto parke. Labai smarkiai su įsivaizduojamu skeptiku nesiginčyčiau. Vilniaus miegamieji rajonai gali ilgam likti tokios būsenos, kokios yra dabar. Daugiabučių rekonstravimo programa veikia lėtai, pačiuose rajonuose populiariau tankinti užstatymą — nes tai pigiau. Bet kada nors Vilnius pasieks kritinę būseną, kai taps pelninga griauti senus daugiabučius, gyventojus kviečiant tapti būsimo namo dalininkais, o pelno maržą sukurti didinant aukštų skaičių ar naudojant kitus nekilnojamojo turto vystytojų „fintus“. Sovietiniai daugiabučiai dings — tai rodo didesnių Rytų Europos miestų patirtis — ir vietoj jų atsiras kiti, nesovietiniai daugiabučiai.

Antram priekaištui — dėl disneilendiškumo — ypatingų

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

kontrargumentų neturiu. Bet turiu pasvarstymų, kuriuos iliustruoti noriu dar viena nevilnietiška istorija.

1920 metais, po Versalio sutarties, Lenkija neteko beveik viso Baltijos pajūrio — gavo tik mažą žemės lopinėlį šiaurės vakaruose, išpraustą tarp vokiško Štetino ir Dancigo. Ten ką tik atsiradusi nepriklausoma valstybė ir nusprendė įrengti uostą bei miestą. Lenkams viskas pavyko, ir Gdynės įkūrimas tapo bene svarbiausiu tarpukario pasididžiavimo objektu. Miestą statė moderniai — architektai žvalgėsi į šalis ir ėmė savo kūrybinę apyvartą madinčiausias architektūros tendencijas — nuo Bauhauzo iki okeaninių laivų ir *art deco* stiliaus.

Sąžiningai grynus architektūros stilius Gdynė išlaikė beveik iki tarpukario pabaigos. Maždaug 1936 metais griežtumas vietiniams įkyrėjo ir jie suspėjo pastatyti kelis eklektiškesnius pastatus, bet modernistinės miesto auros nesudarkė. Per karą Gdynės architektūra nenukentėjo, o štai žmonių buvo išžudyta smarkiai. Į ištuštėjusį miestą suvažiavo lenkai iš Rytų — ten apsigyveno ir daug buvusių vilniečių. Stebuklu galima pavadinti tai, kad pokario metais Gdynėje neatsirado nė vieno stalinistinio pastato, o 7-ajame dešimtmetyje prasidėjusių blokinių namų statyba irgi buvo adaptuota prie Gdynės kolorito, todėl šiandien šis miestas atrodo puikiai. Ir ne veltui jis yra siūlomas įtraukti į modernistinių miestų UNESCO paveldo sąrašą — šalia Izraelio Baltojo miesto, Prancūzijos Havro ir Brazilijos sostinės Brazilijos. 2012 metais Gdynėje vyks trečioji modernizmo architektūrai ir tokios architektūros išsaugojimui skirta konferencija, kurioje dalyvaus ir mokslininkai iš Lietuvos.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Kai perskaičiau man naują žinią — kad UNESCO saugo modernistinius miestus, — suklusau ties Brazilija. Ne todėl, kad ir Brazilijos miestas man būtų naujiena. Suklusau, prisiminęs mūsų šiandieninio pokalbio temą. Priminsiu — Braziliją statė greitai, porą metų. Oficialiai sostinė buvo atidaryta 1960 metais — tais pačiais metais, kai buvo pradėti statyti Elektrėnai, ir po dvejų metų jie buvo paskelbti miesto tipo gyvenvieta.

Kas gi yra Elektrėnai? Ar jie turi savo pasakojimą, kuris prideda vertę? Turi, ir tas pasakojimas yra labai išraiškingas. Jis prasideda nuo generalinio plano, kurio viena autorių yra Birutė Kasperavičienė. Ji, jau po Elektrėnų, kartu su Broniumi Krūminiu ir Vaclovu Zubrumi sukūrė Žirmūnų generalinį planą. Už rajoną autoriai buvo apdovanoti Sovietų Sąjungos valstybine premija. Tai buvo pirmoji valstybinė premija, skirta už masinės statybos įgyvendinimą — nuo jos prasidėjo Lietuvos architektūros Sovietų

Sajungoje legenda. Taigi Elektrėnus galima vadinti geriausio tuometinio projekto Sovietų Sąjungoje eskizu. Elektrėnai taip pat turi savo dainą — apie žiburius, ten vyko pirmasis Lietuvoje džiaz festivalis, ten suformuota poilsio zona ir ten atsirado egzotiškiausias Lietuvos sportas — ledo ritulys. Elektrėnų elektrinė jau interpretuota Deimanto Narkevičiaus filme, o ir meninė fotografija šio miesto neaplenkė.

Įsivaizduokime laikus, kai Vilniuje senuosius daugiabučius pakeis naujieji... Elektrėnai, izoliuotas miestas, to numanomo rinkos bumо nejaučia — kiek žmonių elektrinei reikia, tiek ten ir gyvena. Šiame mieste jau dabar viskas gerai — patikrinus nuomos skelbimus, Elektrėnuose nėra nei tokios paklausos, nei pasiūlos. Todėl ateityje — po 30, tarkim, metų — aš gana ryškiai matau į Elektrėnus važiuojančius architektūros piligrimus. Jie, jau nebevelkantys mums natūralios atmetimo kupros, užgniaužę kvapą vers horizontaliomis medinėmis juostelėmis, su tokiu pačiu horizontaliu langu laiptinių duris. Įėję vidun darys archeologinius tyrimus, ieškodami originalios pašto dėžučių spalvos, arba džiaugsis radę įrašus keista kalba, glostinės virtuoziską sienų tinką, stebėsis senųjų meistrų gebėjimu lenkti metalą ir funkcionali linoleuminės turėklų dangos sprendiniu, šifruos jungiklių GOST'ų reikšmes, aiškinsis lempų gaubtų faktūrų ornamentų kilmę arba pamaldžiai svarstys, kokį šriftą dizaineris panaudojo butų numeracijai.

Vaikščiodami po Elektrėnus jie be ironijos kalbės apie priešindustrinį funkcionalizmą, landšaftinį plano dosnumą, pėsčiųjų kelių intuityvumą, postmodernistinį romantizmą ir pramoninio peizažo organiką. Tuo metu, kai dabar susiformavusieji pasakojimai apie miestą įgaus laiko patiną ir bus papildyti dar būsimomis istorijomis, ateis laikas ir įtraukti Elektrėnus į UNESCO modernių miestų paveldą — šiek tiek anksčiau, nei į jį bus įtrauktas Visaginas.

Ir kaipgi šioje vizijoje įsikomponuoja memorialinis „disneilendas“, paklausite? Labai logiškai — visus Elektrėnus galima nukabinėti atminimo lentomis. Ne tik vilniečių — iš visos Lietuvos, kūrusių ir gyvenusių blokiniuose namuose blokinių namų rajonuose.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.

Liudo Parulskio skaitmeninis montažas, iš ciklo „Vilnius-Lvovas“, 2004 m.